

Ліцкевич Н.В.

СПЕЦИФІКА КРИМСЬКОГО ЕПІСТОЛЯРНОГО ДОРОБКУ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Останнім часом в українській літературі відкривається все більше і більше нових сторінок, література і літературний процес розглядаються у різних аспектах, більш глибоко і об'єктивно.

Внаслідок цього, важливим є новий погляд на епістолярну спадщину українських письменників, бо, як дуже влучно підкреслює Оксана Сліпушко, „епістолярій є джерелознавчим матеріалом для істориків літератури у вивченні літературного процесу”. Адже „літературний процес – це не лише написання художніх творів, а можливості письменників на сторінках преси і в листах обговорювати всі насущні проблеми. Читати твори письменника треба паралельно із його листами відповідного періоду. Епістолярна спадщина – це жива історія нашої літератури” [3, с.293].

Для нас є дуже цікавим у цьому плані здобуток геніальної письменниці Лесі Українки. Її творчість досить багатогранна. І, як зазначає О.Т.Гончар, до головних творчих надбань поетеси – „чудових поем, драматичних творів, лірики, статей, треба залучити і її багатогранну епістолярну спадщину” [11, с. 11]. Загалом літературна і епістолярна спадщина Лесі Українки уже була об'єктом серйозних досліджень. Зокрема в працях Аврахова Г., Бабишкіна О., Дейча А., Зерова М., Костенка А., Міщенко Л., Одарченка П. та ін.

Треба зазначити, що в українському літературознавстві вже траплялися спроби розглянути деякі питання життя і творчості поетеси на основі її листування. Науково змістовною є робота Святковця В.Ф., Епістолярна спадщина Лесі Українки – К.: Вища школа, 1981, в якій досліджується зв'язок листів письменниці з її художньою творчістю. Крім того опубліковано низку коротких статей у вигляді передмов чи післямов до видання листів письменниці.

Наукові дослідження, що торкаються творчості Лесі Українки кримського періоду знайшла своє відображення в монографіях, окремих статтях, публікаціях, серед яких виділяються праці Шеви О., Бабишкіна О., Іваненка В., Кочерги С., Вишняка М., Гуменюка В., та ін.

Однак, до цього часу окремого синтетичного дослідження, яке б охоплювало епістолярну спадщину поетеси кримського періоду немає. Тому *об'єктом* нашої роботи є розгляд листів Лесі Українки, написаних в Криму. Для досягнення поставленого завдання буде зроблено спробу розглянути естетичні погляди поетеси, її літературно-критичні роздуми, студії над її епістолярієм, які допоможуть простежити еволюцію її естетичних уподобань, її судження про літературну творчість, а також простежити ідейну спорідненість між листами та художніми творами, написаними в Криму.

Мета роботи визначається необхідністю зробити аналітико – синтетичне дослідження епістолярної спадщини Л.Українки кримського періоду в контексті розвитку української літератури того часу.

Значну частину епістолярної спадщини поетеси займають листи, написані під час її перебування в Криму. Авторка неодноразово приїздила до цієї благодатної землі, з якою її пов'язувало чимало яскравих сторінок життя. Тут, у Криму, письменниця написала велику кількість художніх творів різних жанрів, в яких у неї визрівали нові творчі задуми. Крім того, за часи перебування на кримській землі нею написано чимало листів до видатних громадських діячів, друзів, знайомих, до членів своєї родини. За кримськими сторінками епістолярного доробку Лесі Українки можна простежити деякі риси літературного процесу України.

Загалом на цей час виявлено і опубліковано близько 105 листів Лесі Українки кримського періоду. Вони охоплюють три різних відрізки життя і творчості поетеси: 1). 1890–1891рр., 2). 1897–1898рр., 3). 1907–1908рр.

Кожного разу, приїжджаючи до Криму, Леся Українка вела повноцінне, сповнене радостей і незгод життя. Приоритетне місце при цьому займає її епістолярій. Через листи письменниця підтримувала зв'язки не тільки з рідними, знайомими, друзями, а й з цілим літературним і мистецьким світом. „ Кожен лист доносить до нас думки, почуття. Настрої, які велика поетеса переживала у конкретний момент. Всі вони глибокі, щирі, безпосередні. І вивчення епістолярію Лесі в усіх його аспектах не тільки важливе, але й потрібне, бо дає цікаві додаткові відомості не лише з біографії поетеси, але також літературної творчості і поетичного стилю” [7, с. 33–34].

Загалом, листи письменниці за своїм характером різноманітні. Одні з них послідовно відтворюють певний період життя і творчості авторки. Інші мають особистий характер, висвітлюють її побут, переживання, почуття. Ще інші ділові, в яких йдеться про літературні задуми, особливості праці, успіхи та невдачі. Але всі вони мають неабияку цінність для розкриття і відтворення повної картини життя і творчості Лесі Українки.

Аналізуючи епістолярний доробок поетеси, можна виділити найбільш важливі і вагомі теми і проблеми, які її хвилювали.

Стосовно цього дуже влучним є вислів Л. Вашків: „змістових обмежень у XIX столітті український лист практично не мав” [1, с.110]. Тому, аналізуючи кримський епістолярій письменниці, за характером порушуваних проблем можна чітко виділити такі групи листів, як-от: **родинно-побутові, інтимно-товариські, ділові, офіційно-ділові, листи з критикою або самокритикою.**

Найбільш вагомою частиною становлять родинно-побутові кореспонденції. До цієї групи листів треба віднести листи Лесі Українки до матері, сестер, батька, брата Михайла. Життя письменниці минало в постійних подорожах по місцях лікування. Тяжка невиліковна хвороба завдавала їй великих страждань. І листування в ці часи було чи не єдиною розрадою. Так, у багатьох кримських листах авторка ділиться своїми новими враженнями з приводу побаченого, почутого, пережитого, роздумами, станом здоров'я,

фінансів. "Листи членів родинного „клану” як цілісне багатозначне явище, своєрідний замкнений світ зі своєю мовою, своїми святощами, своїм духовним кліматом. Таке листування обмежене міцним родинним колом, містить у собі цілі поклади цінної інформації – біографічної, звичаєвої, психологічної"[5, с. 68].

Дуже цікавим і характерним для багатьох кореспонденцій Лесі Українки з її ріднею є спосіб викладу думки через „дитинну мову”(baby talk)– феномен(названий Грабовичем), який відіграє помітну роль у листуванні. „Іносказання, алегоричність – найсуттєвіша ознака усного й листовного спілкування Косачів. Підкреслена увага до слова. Його змісту і форми, у поєднанні із заохоченням буйної дитячої фантазії, сприяло появі сили–силенної родинних прізвиськ"[5,с. 69].

У родині Косачів, як свідчать листи Лесі Українки, всі діти мали алегоричні імена, які часто носили жартівливе забарвлення: Леся – Лося; Ольга – Лілія, Лілея, Ліцик, Пуц, Пуцик; Микола – Кох, Милось, Кухота; Дора – Дроздик, Дроздонь, Патя; кна–кна – так Леся Українка називала усіх хлопців. У листі до матері від 12–15 липня поетеса пише: „Кна–кна нічого не робить, а тільки читає...”[9, с. 58]. Цей лист містить повідомлення про гостювання з 8 по 22 липня у Лесі брата Михайла Косача. Для неї це було справжнє свято. До сестри Ольги авторка звертається по– різному: „Люба Лілечко! Обіцяла тобі і гусям „багацько написати”...”(22. 01.1898р)[9, 169]. Або „Люба Олесю” в листі від 23 липня 1891р., знову ж про неї: „...Луцкові хутко напишу, тепер хай вибачить, ніколи писати”, – згадує в листі до матері від 19 липня 1891р. і т.д. Брата Михайла називала ще Микось: „Що се з нашими Микосем?” (28.11.1897р.)[9, с. 154].

Цілий світ прізвиськ закарбував в листуванні Косачів факти, вчинки, зовнішність, манери, вимову, кумедні випадки і почуття того, хто перший підмічав і творив зі свого спостереження нове ймення[5,с. 70].

При узагальненні родинно–побутових кореспонденцій Лесі Українки кримського періоду, не меншої уваги заслуговують і листи, в яких знаходимо яскраві картини кримської природи. Так, у листі від 25–26 грудня 1897р. до матері письменниці досить виразно описує зиму: „У нас оці два дні – зима. Дуже чудно, навіть якось смішно дивитись, як на лаврах та кипарисах лежать білі платочки снігу, так і здається, що се хтось понакладав на них вати, граючи в „зиму”[9, с. 163]. А 5 липня 1891р. в листі до матері поетеса згадує: „Позавчора налетів такий шквал дощовий, що море з небом змішалось...” [9, с. 55].

Світлана Кочерга пише, що в листах Лесі Українки фіксуються чарівні морські ескізи, які дають можливість бачити море в будь–яку погоду. Слово, надихане морем, зайняло почесне місце в художній творчості письменниці.[2, с. 10]. Поетеса добре знала Чорне море, деякий час воно було її притулком і розрадою, тому не дивно, що в її листах ми знаходимо його опис. Так, у листі до сестри (серпень 1897р.) Леся Українка змальовує: „...море, як дзеркало, і їздити по ньому се просто втіха, варта богів”[9, с. 127]. А в листі від 2 лютого 1898р. розповідає матері: „В сю хвилину море синє, аж фіолетове...”[9, с. 173]. „Ранок сьогодні був чудовий і море розкішне: синє, рожжеве, зелене, опалове, яке хочеш, а тепер чудова місячна, тільки дуже холодна ніч...”[9, с.140].

Тяжка невиліковна хвороба була причиною поїздки письменниці до Криму, тому не дивно, що більшість листів містять повідомлення про стан її здоров'я, самопочуття. У листі до матері, датованому 19 грудня 1987р. вона пише: „ В початку ноября напала на мене екзема, тижнів через два вона вже розпросторилася по всьому тілі...Слабкість була дуже бридка і дошкульна...”[9, 158]. А в листі до сестри 2 липня 1908 р. Зазначає: „Незважаючи на холодну погоду і на кров, я все–таки маю „самопочуття” нічого собі”[9, 275].

Фізичний та духовний стан Лесі Українки спричинив появу в її листах і чимало сумних моментів. Наприклад, в листі від 21 лютого 1908р. до М.М. і Б.Д. Грінченків поетеса говорить: „Ну, а таким, як я, либонь ніякий Крим не допоможе: „не було змалку, не буде й до останку”[9, с.266], або в листі до матері від 2 липня 1897р. пише: „Сама я тут живу, наче якась „животная троянда”[9,с. 120]. Однак з інших листів ми бачимо, що авторка мала надію на краще: „Коли у мене справді є талан, то він не загине, – то не талан, що погибає від туберкульозу чи істерії!!! Нехай і завжають мені сі лиха, але зате, хто знає, чи не кують вони мені такої зброї. Якої нема в інших, здорових людей”(12.03.1898р.)[9, 186].

Характерною ознакою родинно–побутового листування є необов'язкова чіткість листової структури, в силу того, що адресант–адресат – люди пов'язані родинними стосунками, близькі один одному кровно і духовно. Тобто, довільний стиль викладу думки не є дивним для листів такого характеру.

Здебільшого кореспонденції Лесі Українки, як зазначає В.Ф.Святовець, можна віднести до автобіографічних матеріалів, у яких вона день за днем подає найрізноманітніші відомості про особисте життя та діяльність, розповідає про своє оточення...[11, с. 19].

Вашків зазначає, що „листи як засіб спілкування обслуговують різні потреби людей, у тому числі й ділові. Ділове листування поділяється на дві групи – приватно–ділові кореспонденції і офіційно–ділові кореспонденції. У листуванні визначних постатей переважає приватно–ділове листування. Такий тип листів українським письменникам диктувався родом їх занять за характером діяльності.” [1, с.112]. Основними порушуваними темами в них є публікація того чи іншого твору, проблемами при їх написанні, просьба висловитися про власний твір, прохання поради, критичні роздуми та ін.

Взірцем цього виду листування є листи Лесі Українки до матері, до дядька М.Драгоманова та її товаришів по перу: І.Франка, М. Павлика, Б.Грінченка та ін.

У кореспонденціях до матері письменниці ділиться своїми літературними справами.

Так, у багатьох кримських кореспонденціях письменниці ділиться особливостями своєї праці, подає цінний коментар до низки своїх творів. Причина цього полягає в системному підході до свого творчого акту. Як зазначає Л. Мірошниченко: „В особі Лесі Українки маємо пильного спостерігача свого творчого процесу”[10, с.38]. Вона постійно докладно й точно викладала свої літературні задуми в листах і що цікаво,

майже всі листи такого характеру написані поетесою до її матері – Олени Пчілки, яка відіграла важливу роль у формуванні таланту Лесі Українки.

Наприклад, у листі від 12–15 липня матері вона розповідає про свої „улітні справи”(тобто літературні.– Н.Л.): *„Я потроху уліти пишу: написала один „легкоскрилений” шматочок „Місячної легенди” та ще написала вставну главу до „Жалю” [9, с.57].*

Перебуваючи в Криму, Леся Українка взялася за написанням драматичної поеми під робочою назвою „Скульптор”. У листі від 23 вересня 1907 року вона повідомляє про це матері: *„...я заходилася кінчати на тільки ту драму, що сей рік почала („Руфін і Прісцила”), але й давно почату та відложену у довгий ящик драму про скульптора серед пуритан [9, с. 248].* А в січні 1898 року Леся Українка завершила свій перший великий твір за класичним сюжетом „Іфігенія в Тавриді”. Про це згадується в листі від 2 лютого 1898 року до матері: *„Іфігенія в Тавриді” вже днів три як написана, та я все не могла зібратися переписати. „Іфігенія” іменно не буде новітньою: в ній буде хор, і несподівана розв’язка...” [9, с.174)].*

Таких прикладів можна знайти чимало і що дуже цікаво, їх не можна назвати суто діловими. Адже для ділових листів характерні: „стриманість і виваженість тону, традиційна діловитість” [1, с.112]. А в листах Лесі Українки до матері роздуми про літературні справи є складовими компонентами цілісної картини листа.

Як зразок приватно–ділового листування можна розглядати лист до І. Франка, в якому Леся Українка висвітлює своє ставлення до нового журналу „Літературний вісник” і можливу з ним співпрацю: *„Для початку посилаю вірші: не здивуйтеся їх монотонності – адже я тут „на засланні”, а в купі зо мною моя муза!” [1, с. 160].* Або лист до М. Драгоманова від 28 липня 1891р., де пропонує: *„...чи не прийняли б Ви од мене деяких етнографічних матеріалів...” [9, с. 65]. „Я, викінчую тепер аж дві чималі віршовані драми... Одна з них уже „законтрактowana” іншим видавництвом. А другу я могла б і хотіла б дати Вам...” [9, с. 246] – пише письменниця в листі до Б. Грінченка від 17 вересня 1907р.*

Як зазначає Д. Кузик, Леся Українка постійно дбала про розширення зв’язків української літератури з прогресивними літературами світу. Одним із важливих засобів зміцнення цих зв’язків вона вважала художній переклад [6, с. 51]. Тонко знаючи мови – найперше свою, українську, і так само російську, а також кілька європейських. Про це свідчать і деякі кореспонденції, написані з Криму. У листі від 19 квітня 1898 р., адресованому матері, авторка згадує: *„Вчора почала перекладати „Кайна” Байрона, дуже мені хочеться послати шматочок його в Київ. Як прочитаєш його, то пошли Сташенкові, бо тож ми з ним наважилися в Спілку вступити для перекладів Байрона...” [9, с. 199].* А в листі від 11 квітня 1898 р. до матері: *„Якось я переклала першу сцену „Макбета” – пришло тобі через наших. Може бути перекладу шматочок „Манфреда” або „Кайна”, то теж пришло. Переклади не так все–таки томлять, як свої „уліти”, надто коли білий віри” [9, с.196].* „Перекладені нею уривки містерії „Кайн” Байрона і трагедії „Макбет” Шекспіра показують, що Лесі Українка тонко розуміла нюанси англійської мови, вдало відтворювала образну систему оригіналів” [6, с. 55].

Помітне місце в листах Лесі Українки відводиться і роздумам над оцінкою її творів тогочасною критикою. Письменниця, „що надзвичайно привчила себе вислуховувати різні критичні відозви, добре знала, як багато значить „коли хто впору пробере добре за недотепний твір”, оскільки „Холодна вода часом дуже корисна буває, хоч і не дуже приємна” [Українка Леся. Листи// Збір. творів: у 12 т.– К.: Наукова думка, 1978. –Т10. –542]. Л. П. Вашків зауважує, що „поетеса усвідомлювала, якщо „на новий твір відомого письменника немає жодного відгуку, то від цього тратить і література, і критика” [1, с. 44].

Так, у листі від 22 червня 1891р. до М.І.Павлика поетеса зазначає: *„Пригадала собі те, що ви писали про повість „Жаль”, добре, що з вас такий одвертий критик...Але я не у всьому з вами погоджусь...” [9, с. 53].* А в листі від 3 квітня 1908р. до матері вона розмірковує про критику своєї драми: *„Ах, сміхота було мені читати рецензії на мою „Кассандру”. А Перець, певне, ніяких віршованих драм не знає... От, не може мені „критика” навіть хвалю догодити...” [9, с. 268]. „Біда нашим улітам з критикою, як от моїй тепер, – один зовсім на смерть засудив, а другий не прибере місяця, де посадити! Хто зна, як і судити тепер. Хіба треба взяти середину...” [9, с. 58] – пише в листі до матері.*

Крім цього, Леся Українка виявляє себе і як талановитий літературний критик. Погляди поетеси на роль і завдання критики збігалися з поглядами І. Франка, який у своєму листі до А.Кримського (від 8 серпня 1898р.) зазначив, чого повинен уникати критик при аналізі художнього твору: „доктринерської апріорності”, „сухої схоластики”, „особистої зазвисті і імпотенції” [Франко Ф.Я. Листи// Збір. Творів: У 50 т.– К.: Наукова думка, 1986. – Т.50. – 703с.]. Ось чому письменниця зажди ставилася до цієї справи професійно.

Зразком листів, в яких ми знаходимо критичні відгуки письменниці може бути лист від 7 листопада 1897р. до матері, в якому вона відзначає: *„... я читала сьогодні ... рецензію на „Ваву” і „Пашеньку” – панські драми, щось вони мені не конечне...” [9, с. 140].* Або лист від 3 квітня 1908р. матері, в якому критикує російську літературу: *”Читала „Шиповник”, „Землю”, „Знание” і „содержание оных” здебільша не „одобрила”. Да, оскуденіе...Удручає в російській літературі не стільки порнографія, скільки сумбурні і безпомічні думки...” [9, с.267].* Висловлює свою думку про поему матері в листі від 12 березня 1898р.: *„На мою думку, се найкращий з твоїх поетичних творів, а роман, певне, буде щось наче „Богдан Хмельницький” [9, с. 186].*

У листах Лесі Українки трапляються і поодинокі приклади автокритики своєї творчості: *„Здається, я щодо моєї драматургії можу сказати: Я співець, на жалю! Співати не маю кому... А от про поезію так не скажеш. Про мене люди читають реферати. Примадонна! Дотепний, але мало потішаючий дотеп...” [лист до матері від 25–26 грудня 1897р] [9, с. 160].*

Дуже цікавими є і листи письменниці інтимно-товариського характеру. „Для них характерною є невимушеність тону, розкутість вислову, товариський характер, часто експресія. Критерієм, який всі ці листи об'єднує, є щирість їх інтонації [1, с. 117]. Це кореспонденції авторки до її сестри Ольги, М. Кривинюка, Н. Кібальчич та ін.

Так, наприклад, у листі до Надії Кібальчич вона пише: *”Може не поремствуєте, що називаю Вас товаришкою, бо се ж загальнолюдський звичай зватися так межі людьми однакової „зброї”, а ми ж обидві „воюємо пером”* [9, с. 279]. Ще приклади

У наступному листі відобразилися переживання Лесі Українки в зв'язку з арештом і ув'язнення в лук'янівській тюрмі її товариша і родича М. Кривинюка: *„Михайла Васильовича мені безконечно шкода, а товаришам його коли б хто плюнув межі очі, то зробив би спаленіє душі, бо не можна так надуживати „правом кожної людини бути свинею”. Жаль, що я не побачу його перед висилкою і не поможу тобі в виряджанні”* [9, с. 154].

Аналізуючи вище сказане можна зробити висновки, що кримський епістолярій Лесі Українки – невід'ємна частина всієї творчості письменниці, документи історико-літературного і художнього значення, які становлять визначний етап у розвитку українського епістолярію. Розглядаючи і аналізуючи листи Лесі Українки, можна відзначити наскільки вони важливі для розуміння її творчого шляху, стосунків з митцями, родиною, сприйняття поетесою прекрасного, і загалом для окреслення сутності великої письменниці.

Джерела та література

1. Вашків Л.П. Епістолярна літературна критика: становлення, функції в літературному процесі. Тернопіль, 1998. – 135с.
2. Кочерга С.О. Леся Українка – мариніст// Українське літературознавство – Львів, 1990. – Вип. 55. – С. 9–25.
3. Кочерга С.О. Листи так довго йдуть...– К., 2003. – 308с.
4. Кочерга С.О. Іфігенія в Тавриді. Сторінки кримського літопису Лесі Українки. – Сімферополь, 1998.– 112с.
5. Коцюбинська М. „Зафіксоване й нетлінне”. Роздуми про епістолярну творчість// Дух і Літера. Харківська правозахисна група. – К., 2001. – 300с.
6. Кузик Д.М. Леся Українка про художній переклад // Українське літературознавство – Львів, 1993. – Вип. 57. – С. 51–57.
7. Кузьменко В.І. Епістолярна критика Лесі Українки// Вісник Київського славистичного університету. – К., 2003. – Вип. 16. – С. 47–52.
8. Кузьменко В.І. Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20–50-их рр. ХХ ст. – К., 1998. – 306с.
9. Леся Українка. Кримські спогади. – Сімферополь, 1986. – 304с.
10. Мірошниченко Л.П. Над рукописами Лесі Українки. – К., 2001. – 264с.
11. Святовец В.Ф. Епістолярна спадщина Лесі Українки. – К., 1981. –184с.
12. Українка Леся. Листи// Збір. творів: у 12 т.– К., 1978. –Т10. –542с.
13. Франко Ф.Я. Листи// Збір. Творів: У 50 т.– К., 1986. – Т.50. – 703с.

Перзеке А.Б.

КАТАСТРОФИЗМ КАК СВОЙСТВО АВТОРСКОГО СОЗНАНИЯ А.С.ПУШКИНА В «ПЕТЕРБУРГСКОЙ ПОВЕСТИ»

Об изображении катастрофы в «Медном всаднике» говорилось уже немало. Однако к этому вопросу стоит обратиться отдельно, чтобы подробнее рассмотреть сложный, многосоставный образ, который на страницах «Петербургской повести» впервые появляется в русской словесности, влияя на многие её последующие тексты. Рискнём предположить, и в дальнейшем обоснуем и конкретизируем свою мысль, что Пушкин стоит у истоков формирования в отечественной и мировой литературе катастрофической художественной модели развития действительности, настолько глубоким, совершенным и всеохватным явился созданный им образ катастрофы в антиутопической структуре поэмы.

Катастрофа – это кризисное событие, временное экстремальное состояние мира, сущностные черты и динамика которого проявляются в формах поэтики пушкинского произведения. Водная стихия в поэме – главная сила, из её действия возникает катастрофическое, разрушительное развитие реальности в плане непосредственного сюжетного изображения. Именно в «Медном всаднике» проявилось обострённое пушкинское осознание того, что устойчивость российского бытия весьма относительна и в нём таятся силы хаоса. А поэтому состояние равновесия временно, жизнь хрупка, равно как и весь предметный человеческий мир. В поэме формируется представление о постоянно грозящей миру катастрофе, где она выступает неизбежностью, предчувствуется до начала своего действия как роковое событие, и в то же время оказывается неожиданной, резко нарушая его устоявшуюся размеренность.

Присутствие зерна будущей катастрофы проявляется в тексте Вступления:

Да умирится же с тобой

И побеждённая стихия (III,с.262);

Природная катастрофа возникает внезапно и спонтанно, механизм её внешне внесоциален. В «Медном